

POSREDNIŠKA VLOGA BRITANSKE DIPLOMACIJE
PRI DEFINIRANJU JUGOSLOVANSKO-ITALIJANSKE MEJE
PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Gorazd BAJC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: gorazd.bajc@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Na podlagi analize virov, ki jih hrani osrednji britanski arhiv v Londonu, avtor prikaže poskuse posredniške vloge diplomacije Velike Britanije pri definiranju jugoslovansko-italijanske meje po prvi svetovni vojni. Britanci so se skrbno pripravili, saj so njihovi strokovnjaki za potrebe svoje diplomacije na mirovni konferenci v Parizu sestavili vrsto tajnih priročnikov o večini držav oziroma dežel ter številnih problemih, ki so potencialno ogrožali poveljni mir. Poleg omenjenih priročnikov dobimo v britanskem arhivu več drugih ekspertiz iz prvega poveljnega obdobja, od konca 1918 in v prvih mesecih naslednjega leta, ki nam pokažejo, kako je diplomacija tedaj enega najmočnejših in najbolj izkušenih imperijev želela biti čim bolj objektivna pri presoji, katera rešitev bi bila za ohranitev miru in stabilnosti med Italijo in novo jugoslovansko državo najboljša in za gospodarski razvoj tudi najbolj perspektivna.

Ključne besede: Velika Britanija, Italija, Jugoslavija, Julijska krajina, diplomacija, Handbooks, 1918-1920

I TENTATIVI DELLA DIPLOMAZIA BRITANNICA COME MEDIATRICE
NELLA DEFINIZIONE DEL CONFINE ITALO-JUGOSLAVO DOPO
LA PRIMA GUERRA MONDIALE

SINTESI

Attraverso l'analisi delle fonti custodite presso l'archivio principale britannico a Londra l'autore presenta i tentativi messi in atto dalla diplomazia britannica per assumere il ruolo di mediatrice nella definizione del confine italo-jugoslavo dopo la Grande Guerra. I britannici si erano preparati con molta cura per la Conferenza di pace di Parigi e i loro esperti avevano predisposto una serie di manuali segreti sulla maggior parte dei paesi e sulle principali problematiche considerate come potenziale minaccia per la pace del dopoguerra. Oltre a tali manuali nell'archivio britannico si trovano anche numerosi altri pareri di esperti risalenti al primo dopoguerra, dalla fine del 1918 ai primi mesi dell'anno successivo. Pareri da cui si può evincere che la diplomazia di uno dei più potenti e

esperti imperi tendesse ad essere quanto più obiettiva nel giudicare la situazione, impegnandosi a cercare la soluzione migliore per il mantenimento della pace e della stabilità, ma anche per lo sviluppo economico e la prosperità tra l'Italia e il nuovo stato jugoslavo.

Parole chiave: Gran Bretagna, Italia, Jugoslavija, Venezia Giulia, diplomazia, Handbooks, 1918-1920

UVOD

Namen prispevka je prikazati strokovne podlage, ki so jih pripravili britanski izvedenci za potrebe svoje diplomacije na Pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni, da bi lahko čim uspešneje odigrala posredniško vlogo pri definiranju jugoslovansko-italijanske meje. Znano je, da diplomacijam Velike Britanije in drugih držav tedanjega spora med Kraljevino Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) ni uspelo rešiti. Zaradi meje se je razvil v komplicirano konfrontacijo, ki se je vsaj začasno rešila na podlagi dveh bilateralnih italijansko-jugoslovanskih sporazumov, v Rapallu novembra 1920 ter nato z Rimskim dogovorom januarja 1924, ko je Reka prešla pod italijansko suverenost. Zgodovinsko je to že pred desetletji podrobno osvetlilo (npr. Lederer, 1966; Alatri, 1959).¹ Ostaja pa manj znano, kako je pred več kot 90 leti diplomacija tedaj enega najmočnejših in najbolj izkušenih imperijev poskušala odigrati posredniško vlogo med sprtima državama.

V pričujoči razpravi smo želeli posebej izpostaviti, kako se je britanska diplomacija na svojo posredniško vlogo pripravila ter kakšne »alternativne« rešitve so predlagali njeni izvedenci. Pri tem smo deloma izhajali iz razprave o odnosu britanske diplomacije do Slovencev v prvih dveh letih po prvi vojni (Bajc, 2011), posamezne vsebine pa smo tu podrobneje predstavili ter analizirali druge primarne vire, ki jih hrani britanski državni arhiv v Londonu.

HANDBOOKS – TAJNI PRIROČNIKI

Preden želiš delovati kot posrednik, moraš seveda obe sprti strani (ali več sprtih strani) dobro poznati: moraš na primer vedeti, kaj imata – če sploh imata – skupnega, predvsem kaj ju ločuje, kaj si vsaka stran tudi želi, kje so skrajne meje odstopanja kompromisom, obenem glavne značilnosti enih in drugih (ali tretjih) ipd. Lahko bi rekli abc učinkovitega diplomatskega posredovanja. In v tem so bili tedaj Britanci zelo dobro pripravljene. Za mirovno konferenco v Parizu leta 1919 so se namreč skrbno pripravili, saj so njihovi strokovnjaki in izvedenci za potrebe svoje diplomacije na konferenci sestavili celo vrsto tajnih priročnikov – pravzaprav zaupnih;² imenovali so jih *Handbooks* – o večini držav

1 Glej tudi navedeno literaturo in vire v uvodnem delu monografije o Mussolinijevi politiki do Jugoslavije (Bucarelli, 2006, 67–74) in v najnovejši knjigi o odnosu diplomacij t.i. velikih pet, Francije, Združenih držav Amerike, Italije, Velike Britanije in Japonske, do nastanka prve Jugoslavije (Rahten, Šumrada, 2011).

2 Na naslovnih priročnikov je bilo natisnjeno geslo *Confidential*.

oziroma dežel ter o številnih problemih, ki naj bi potencialno ogrožali povojni mir v Evropi in svetu. V pretres so vzeli območja v Evropi, posebej vprašanja vzhodne Evrope, kakor tudi Kitajske, Mongolije, Tibeta, Indije, Japonske, Perzije, Sibirije, arabskih držav, Armenije, Kurdistana, Sirije, Palestine, raznih afriških dežel in drugih, pa tudi o kolonialni politiki Nemčije, Italije in drugih ter o protektoratih, islamskem vprašanju, aspektih mednarodne zakonodaje, o preteklih konferencah, vprašanja plebiscitov idr.

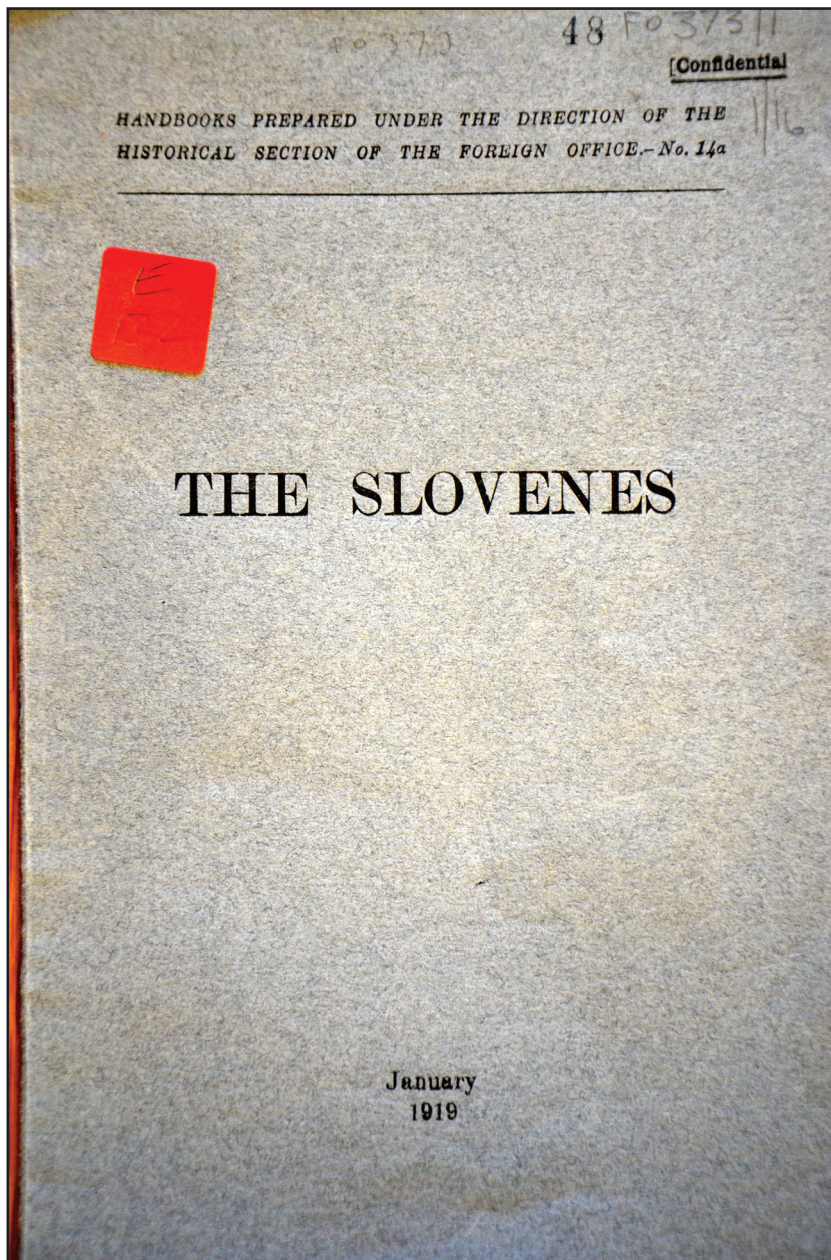
Vseh priročnikov je bilo kar 193.³ Kot navaja strokovnjak za tovrstna vprašanja, prof. Patrick Salmon (Salmon, 2007, 14), so jih začeli sestavljati leta 1916 v okviru Zgodovinskega oddelka britanskega Ministrstva za zunanje zadeve (*Historical Section of the Foreign Office*), s pomočjo Politično-obveščevalnega oddelka istega ministrstva (*Political Intelligence Department of the Foreign Office*) in Obveščevalnega oddelka za vojno trgovino Ministrstva za blokado (*War Trade Intelligence Department of the Ministry of Blockade*) ter nekaterih drugih resorjev. Salmon tudi razlaga (Salmon, 2007, 14–20), da sta zamisel o ustanovitvi omenjenega zgodovinskega odseka Foreign Officea dala oxfordska zgodovinarja Arnold Toynbee in Alfred Zimmern, ker sta se zavedala, da si britanska vlada ne sme privoščiti napak, ki jih je naredila na Dunajskem kongresu leta 1814, ko je bila njena delegacija slabo pripravljena. Nekateri vodilni v Veliki Britaniji – zlasti v okviru Obveščevalne službe mornarice – so se zavedali pomena tovrstnih raziskovalnih ustanov in angažirali še posebej zgodovinarje ter k sodelovanju pritegnili tudi druge strokovnjake, na primer geografe in posamezne upokojene diplomate.

Načrt dela je bil očitno zelo zahteven, obenem so njegov razvoj otežila določena nasprotja z nekaterimi vladnimi resorji ter ministrstvi in osebne ambicije nekaterih posameznih strokovnjakov in prihajalo je do precejšnjih zamud. Vodji, profesorju zgodovine George Walter Protheroju, je kljub vsemu uspelo prepričati nekatere strokovnjake ter posamezne odseke, da so skupini priskočili na pomoč, tako da je bila jeseni 1918 serija priročnikov skoraj zaključena (Salmon, 2007, 16, 19–22). Tako je na primer na začetek enega izmed priročnikov (o Jugoslovanskem gibanju) raziskovalni oddelek zunanjega ministrstva bil prisiljen zapisati uvodno opozorilo, in sicer, da ne vsebuje opomb, ki bi jih priložili različni oddelki Foreign Officea (Petrič et al., 2007, [64]). Sicer so tudi v okviru Vojnega kabineta (*War Cabinet*) sestavljali gradiva za delegacijo, ki je odhajala v Pariz, vendar so morali konec novembra 1918 priznati,⁴ da s svojim delom zamujajo in naloge ne bodo zaključili pred polovico naslednjega meseca.

Podatki v priročnikih so nam danes seveda v veliki večini poznani, vendar ne gre prezreti dejstva, da so jih britanski diplomati imeli na razpolago že takoj ob zaključku prvega svetovnega globalnega vojaškega spopada, ki je na mesto rešitev odprl nove in še večje probleme. In imeli so jih – kar ni nezanimljivo – v praktični obliki malega, takorekoč žepnega formata, v obsegu od kakih 50 do nekaj več kot 100 strani; kot neke vrste zgodovinske-geografske-ekonomske-pravne-socialne-sociološke-antropološke vademekume. O posameznih narodih ali nacionalnih skupinah so namreč prikazali in razlagali (za nekatere bolj, za druge pa manj obsežno) osnovne zgodovinske (bodisi s kronološkim kakor

3 Prim. Salmon, 2007, 14, 22. V britanskem državnem arhivu se je ohranilo 157 priročnikov.

4 TNA CAB 23/8, War Cabinet, 506, Minutes of a Meeting of the War Cabinet, 22. 11. 1918, 2–3.

Sl. 1 : Naslovnica tajnega priročnika oziroma Handboka o Slovencih, januar 1919 (TNA FO 373/1/16).

Fig. 1: Front cover of the Handbook about Slovenes, January 1919 (TNA FO 373/1/16).

tudi problemskim pristopom) in družbeno-politične ter pravne podatke; njihovo naseljenost in teritorij; gospodarske, klimatske, demografske, socialne, zdravstvene in druge posebnosti (ali pomanjkljivosti); religiozne, jezikovne, kulturne ter etnografske značilnosti; vlogo izobraževanja; glavne značilnosti javnega mnenja kot tudi vseh vrst komunikacij (od cestnih, železniških, po morju ali rekah, do poštnih in telegrafskih); statistike in ekonomske projekcije o (ne)perspektivnosti bodočega razvoja večjih ali manjših območij; s prilogami o krajevem poimenovanju in v obliki prepisov nekaterih pomembnih oziroma pomenljivih dokumentov iz preteklosti idr. Nekateri so tudi vsebovali geografske zemljevide s fizičnimi prikazi in administrativnimi razdelitvami območij, cestnimi in železniškimi povezavami, poselitvami glede narodnosti ipd. Skratka prave sintetične in zgoščene študije, zgledno sestavljene na osnovi tedaj najbolj relevantnih večjezičnih objavljenih pa tudi nekaterih neobjavljenih virov, ki so navedeni na koncu vsakega priročnika.

O potencialnih problemih bodoče razmejitve med Italijo in novo jugoslovansko državo, ki nas glede pričujoče razprave lahko neposredno zanimajo, je bilo sestavljenih 7 priročnikov (neposredno pa 5), in sicer zemljevidi Avstro-Ogrske, o Hrvaški in Slavoniji ter Reki, Kranjski, Koroški in Štajerski, Avstrijskem Primorju, jugoslovanskem gibanju, Slovencih in o Italiji.⁵ Štirje priročniki, ki obravnavajo Slovence in probleme, ki so se posredno vezali nanje (*The Slovenes; Carniola, Carinthia and Styria; The Jugo-Slav Movement; The Austrian Littoral*), so nam od leta 2007 tudi na razpolago v izvorniku in slovenskem prevodu (Petrič et al., 2007).⁶

Britanci so torej želeli biti čim bolj pripravljeni na potencialne spremembe in/ali pogajanja. Pred začetkom konference kot tudi v mesecih njenega intenzivnega dela pa so poleg priročnikov njihovi strokovnjaki po posameznih ministrstvih pripravili kar nekaj drugih internih ekspertiz, bolj ali manj zaključenih predlogov ter zbirali razna gradiva o vprašanih (novih) mej. Menimo, da so jim zbrani podatki v priročnikih nudili dobra izhodišča. Salmon namreč omeni (Salmon, 2007, 22–23), da so jih na konferenci v Parizu nižji uradniki pridno uporabljali, ko so sestavljali poročila za višje uradnike in ministre.

V naši razpravi nas bo torej posebej zanimalo, kako so ta gradiva in analize obravnavale vprašanja v zvezi z mejnimi zahtevami in perspektivami gospodarskega razvoja območja, kjer naj bi se izoblikovala jugoslovansko-italijanska razmejitev. Medtem se vprašanju, v kolikšni meri so najpomembnejši britanski pogajalci v Parizu sploh upoštevali izsledke iz priročnikov in drugih ekspertiz, ne bomo posvetili; kljub temu lahko na

-
- 5 TNA FO 373/1/2, Maps of Austria-Hungary, April 1919; TNA FO 373/1/10, Croatia-Slavonia and Fiume, March 1919; TNA FO 373/1/12, Carniola, Carinthia and Styria, September 1919; TNA FO 373/1/13, The Austrian Littoral, April 1919; TNA FO 373/1/15, The Jugo-Slav Movement; March 1919; TNA FO 373/1/16, The Slovenes, January 1919; TNA FO 373/3/4, Italy, March 1919. Posredno zanimivi za našo razpravo so priročniki o Dalmaciji, Srbiji, Bosni in Hercegovini, Tridentinskem in Južnem Tirolskem ter zemljevidi balkanskega polotoka (TNA FO 373/1/14, Dalmatia, March 1919; TNA FO 373/2/7, Serbia, December 1918; TNA FO 373/1/11, Bosnia and Herzegovina, 1919 Feb.; TNA FO 373/3/5, Trentino and Alto Adige, December 1918; TNA FO 373/1/18, Maps of the Balkan Peninsula, April 1919).
- 6 Sicer je Foreign Office v enem svojih prvih dejanj t.i. javne diplomacije že leta 1920 vse mirovne priročnike – revidirane in za javno uporabo – objavil v 26 zvezkih. Nameraval je tako okrepiti ugled ministrstva, saj bi besedila bila dokaz, da so bila vprašanja, povezana z mirovno pogodbo, podrobno obravnavana. Obenem bi objava pripomogla k izboljšanju ozaveščenosti javnosti glede pomena spornih zadev (prim. Salmon, 2007, 23).

podlagi znanih dejstev (npr. Doer, 1998, 25–54; Goldstein, 2005, 17–61; Lipušček, 2003; MacMillan, 2002) zapišemo, da so politični interesi prevladovali in nazadnje prevladali nad stroko.

DEDIŠČINA ZGODOVINE IN NACIONALNE ASPIRACIJE

Avtorji priročnikov, kot rečeno so bili to večinoma zgodovinarji, so skušali upoštevati, kako bi dediščina preteklosti lahko vplivala na bodoče probleme; v našem primeru so bile to seveda ozemeljske zahteve na eni strani nove kraljevine SHS, na drugi pa italijanske države.

V priročniku o Italiji so britanski izvedenci opisali, kako se v drugi polovici 19. stoletja njeni politiki niso posebej potegovali za vzhodna območja. Za t.i. vzhodno vprašanje (pri tem je bil mišljen celoten Jadran in širše Balkan, se pravi tudi Črna gora, Albanija, Grčija, Turčija idr.), so se pričeli konkretnije zanimati šele v letih neposredno pred prvo svetovno vojno. Medtem sta se, kljub podpisu sporazuma z Avstro-Ogrsko in Nemčijo leta 1882 (Trojna zveza), večala odpor proti avstro-ogrski administraciji ter iredentizem glede Tridentinskega in Trsta; britanski izvedenci so tu podčrtali, da je vladna politika temu nasprotovala. Vojna z Libijo (1911) je nato predstavljala mejnik v italijanski zunanji politiki, saj so se tedaj Italijani prvič odrekli Mazzinijevim in Garibaldijevim principom, kar je privedlo do prvega odkritega konflikta z dotedanji zavezniki, Angleži, kar se je zaradi jugoslovanskega vprašanja – so podčrtali strokovnjaki – ponovilo med prvo svetovno vojno. Britanski izvedenci so tudi podrobneje prikazali, kako je italijanska država želela, da bi se v letih 1912 in 1913 status-quo na Balkanu ohranil, zato je tudi nasprotovala politiki Srbije. Začetno italijansko nevtralnost ob izbruhu prve svetovne vojne so sicer izvedenci opisali, podpisu tajnega Londonskega pakta 1915 pa niso posvetili večjega pomena. Po drugi strani so posebej vzeli v pretres Trojno zvezo in teritorialne zahteve Italije, ki jih je predstavila Avstro-Ogrski na začetku aprila 1915; med drugim glede Primorske, Istre in Dalmacije. Poudarili so tudi, da se je med Italijani uveljavilo splošno mnenje, da vstopajo v vojno, ki je odločilnega pomena, nekateri politiki, označeni kot idealisti, so trdili, da ne vstopajo v vojno zaradi Trsta in Trenta, temveč, kot so sami poudarili, »zaradi civilizacije«, drugi pa so v vojni videli priložnost, da pridobijo ozemlja na račun Avstrije in Turčije. Britanski strokovnjaki so na splošno ocenjevali, da je večina Italijanov, razen tistih, ki so bili pred vojno v okviru Avstro-Ogrske, nasprotovala vstopu v vojno. Za britanske izvedence je bil med najbolj sprejemljivimi politiki vodja italijanskih socialistov Leonida Bissolati, ki so mu med drugim priznavali, da se je iskreno potegoval za sporazum z jugoslovansko stranjo.⁷

Ugotavljamo, da so v priročniku o Italiji avtorji še največ strani namenili prikazu njene politične zgodovine od zedinjenja 1861 dalje, relativno manj pa o drugih značilnostih države, z izjemo vprašanja o izobraževanju in emigraciji. Sklepamo, da so računali na to, da so bili britanski pogajalci že seznanjeni z osnovnimi dejstvi o italijanski državi, medtem ko so politični problemi (deloma so prikazani kot politične intrige) dovolj komplici-

7 TNA FO 373/3/4, Italy, March 1919, 4–5, 7–8, 18–30, 37, 41–47, 53–57.

rani, da jih je bilo treba posebej pojasniti. Lahko tudi rečemo, da so nekatere trditve naka-zovale določene simpatije avtorjev priročnika do jugoslovanske ideje oziroma določeno kritično naravnost do večine italijanskih politikov in njihovih teritorialnih »apetitov«.

Povezavi italijanskega javnega mnenja z iredentizmom do vzhodnih ozemelj niso očitno pripisovali odločilnega pomena, a že od konca vojne in nato vedno bolj v letu 1919 je bilo britanskim diplomatom in konzularnim predstavništvom po Italiji ter njihovim analitičnim službam jasno, da sta italijanska politika in tisk odločno podprla ozemeljske zahteve in ravno zaradi t.i. jugoslovanskega vprašanja ostro kritizirala Veliko Britanijo (in Francijo ter ZDA).⁸ Javno mnenje v Italiji je bilo torej takoj po vojni in v obdobju, ki ji je sledilo, pod stalnim pritiskom, da bi se v Parizu ne pripetila »velika krivica«. Hkrati se je neposredno ob zaključku vojne, kot znano, takoj zaostriilo zaradi Reke, in Britancem je bilo jasno, da bo zaradi nje Italija izvajala dodaten pristisk, kakor tudi, da bo zahtevala t.i. jugo-zahodni predel Kranjske s Postojno.⁹

V priročniku o Slovencih dobimo manj podatkov o njihovih značilnostih (so pa skrbno zapisani v priročniku z naslovom Kranjska, Korošna in Štajerska ter posebej o Primorcih v priročniku o Avstrijskem Primorju). Po drugi strani je nekaj poudarkov o slovenskih oze-meljskih težnjah, ki pa jih strokovnjaki niso niti ravno natančno obrazložili oziroma prika-zali so jih le načelno. Omenili so na primer peticijo cesarju iz leta 1848, ki jo je v imenu slovanskih narodov sestavil odbor Praškega kongresa in je vsebovala zahtevo po ustano-vitvi Kraljevine Slovenije,¹⁰ ki naj bi zajemala Kranjsko in vsa slovenska okrožja Štajerske, Koroške ter Primorja; glavno mesto naj bi bila Ljubljana. Dalje beremo, da se je v obdobju 1868–1869 znova začela agitacija za ustanovitev Kraljevine Slovenije, ki bi vključevala Južno Štajersko, Južno Koroško, Kranjsko in Primorje. Po izbruhu balkanskih vojn in pri-kazu vojaške moči Srbije so se pri Hrvatih in Slovencih pojavile trialistične ideje (Opatijski trialistični program) in zahteva, naj se pod habsburško krono ustanovi avtonomna Kralje-

8 TNA CAB 24/74, Political Intelligence Department, Foreign Office: Memorandum on the Political Situation in Italy (Italy/007), 4. 2. 1919, 2. 6–7; TNA CAB 24/79, Political Intelligence Department, Foreign Office: Memorandum on the Political Situation in Italy (Italy/010), 24. 4. 1919, 3–6; TNA FO 608/38/15, 540, [Director of Military Intelligence] Weekly Notes, 1. 1. 1918 [pravilno 1919]; 3326, Political Intelligence Department, Foreign Office: Memorandum on Italian Affairs (Italy/008), 18. 2. 1919, 4; TNA FO 608/39/2, 1214 in 1261, Rennel Rodd-Rome to Earl Curzon (No. 29 in 40), 17. in 23. 1. 1919; 1621 in 4270, Foreign Office to Rennel Rodd-Rome (No. 65 in 133), 5. 2. in 8. 3. 1919; 6665, Eric Drumon-British Delegation Paris to Arthur James Balfour, 28. 3. 1919; 8456, 9080, 9084 in 9081, E. W. F. Erskine-Rome to Arthur James Balfour (No. 278, 13 in 14), 25. 4., 2. in 3. [dvakrat] 5. 1919; 9060, E. W. F. Erskine-Rome, 3. 5. 1919; 9156, 9185, 9225, 9247, 9775, 9868, 10874, 12671 in 13580, Rennel Rodd-Rome to Arthur James Balfour (No. 19, 21, 22, 25, 34, 35, 41, 53 in 59), 4., 5. [trikrat], 11., 13. in 24. 5., 14. in 24. 6. 1919; 9170, E. W. F. Erskine-Rome to George Nathaniel Curzon (No. 173), 3. 5. 1919; 11867, [britanski dopisnik iz Rima] to Darley Cumberland, 20. 5. 1919; TNA FO 371/3808 C 36095, Rennel Rood-Rome to Earl Curzon (No. 93), 2. 3. 1919; C 57309, [Arthur James] Balfour-Paris to Earl Curzon (No. 459), 10. 4. 1919; C 62414, W.F.M. Sinclair-British Consulate Turin to Rennel Rood-British Embassy Rome, 14. 4. 1919; C 79917, Rennel Rood-Rome to Earl Curzon (No. 214), 23. 5. 1919; W.J., komentar, 29. 5. 1919; Foreign Office to A.J. Balfour, 4. 6. 1919; TNA FO 371/3811 C 158753, C 165453 in C 165458, George Buchanan-Rome to Earl Curzon (No. 503, 527 in 533), 30. 11., 18. in 22. 12. 1919; C 169046, George Buchanan-Rome to Earl Curzon: Italy, Annual Report, 1919, 3. 1. 1920, 5–9, 11–13.

9 TNA FO 608/16/6, 1412, M.I.6.B. [Memorandum]: Jugoslav claims in K[ü]stenland, 24. 1. 1919 [2].

10 V originalu »Kingdom of Slovenia« (Petrič et al., 2007, 315–316).

vina Hrvaška, ki bi vključevala Dalmacijo, Slavonijo, Reko, Medžimurje, Primorje s Kvarnerskimi otoki, Kranjsko z Južno Koroško in Južno Štajersko ter Bosno in Hercegovino, vzporedno pa so postajale jugoslovanske težnje vse močnejše (Petrič et al., 2007, 51–52, 55). V priložniku o Kranjski, Koroški in Štajerski je seveda v ospredju problem teritorialne pripadnosti Koroške, kar nas tu posebej ne more zanimati.¹¹

Bolj dodelane ozemeljske zahteve bodočih Jugoslovancev pa tudi opozorila na potencialne ozemeljske spore dobimo v priložniku o Jugoslovanskem gibanju. Tu so namreč britanski izvedenci izrazili prepričanje, da bodo teritorialne želje trčile ob nasprotne aspiracije drugih nacionalnih skupin (na zahodu Italijanov). Zapisali so namreč, da so na obrobjih, kjer živijo jugoslovanski narodi, domala povsod območja mešanega prebivalstva, zato bo tu določiti pravične meje izjemno zahtevna naloga, saj jih bodo v prihodnje oteževali pogosti konflikti zaradi narodnih ali strateških razlogov. Glede Slovencev je v priložniku navedeno, da naseljujejo ozemlja na skrajnem severu in severozahodu, ki poleg Južne Koroške in Štajerske obsegajo tudi Kranjsko, severni pas Istre in velik del Goriško-Gradiščanske (ali Gradiške). Njihovo glavno središče je Ljubljana, v Trstu predstavljajo manjšino (Italijani pa seveda večino), na Goriškem in Gradiščanskem pa so v večini (Petrič et al., 2007, 68–69).

Izvedenci so v priložniku o Jugoslovanskem gibanju tudi zapisali, da so leta 1917 na Slovenskem zbrali 200.000 podpisov za zahtevo po priključitvi k jugoslovanski državi, ki naj bi vključevala vse Jugoslovane, in komentirali: »Ob upoštevanju dejstva, da je celotno slovensko prebivalstvo štelu pred vojno manj kot 1.500.000, je ta številka visoka.« (Petrič et al., 2007, 85). Akcija zbranih podpisov ni pustila ravnodušne niti eksperte v glavnem štabu vojnega ministrstva, saj so jo junija 1918 posebej omenili v spomenici o prihodnosti jugoslovanske ideje in slednja se je tedaj seveda kazala kot ena izmed neizogibnih realnosti jugovzhodnega predela Evrope. Decembra istega leta so ugotovitve izpred šestih mesecev – saj so postale toliko bolj aktualne – tudi ponovo vzeli v pretres.¹² Britanci so si bili torej na jasnem, da se bo morala Italija prej ali slej soočiti na vzhodu z novo, konkurenčno državo, poseljeno s prebivalci, ki so prepričani v novo državo in obenem njene »nove« meje. Ne moremo se torej izogniti splošni ugotovitvi, da so se očitno izvedenci zavedali, kako pomembna je v t.i. boju za meje nacionalna osveščenost ljudi in očitno so jo zaznavali tudi med Slovenci.

Med vsemi t.i. avstrijskimi Jugoslovani se je agitacija lahko do neke stopnje razvila le pri Slovencih, so dalje v priložniku o Jugoslovanskem gibanju ugotavljali britanski izvedenci in dodali, da »/.../ v Istri in Dalmaciji usklajeno delovanje zaradi pritiskov vlade ni bilo mogoče vse do zelo poznega obdobja vojne.« (Petrič et al., 2007, 85).

Ne bo naključje, da so britanski izvedenci sestavili skupen priložnik o Hrvaški, Slavoniji in Reki. Slednja in njeno zaledje namreč nista bili leta 1915 vključeni v teritorialne

11 Omeniti velja, da naj bi po mnenju britanskih strokovnjakov na Koroškem veliko večino prebivalstva predstavljali Nemci, ki tudi številčno naraščajo. Ločnica med narodoma teče ob Dravi: Nemci so na severu, na jugu reke pa Slovenci (Petrič et al., 2007, 214). Na Štajerskem je dobrih 70 % Nemcev, Slovencev pa skoraj 30 % (Petrič et al., 2007, 215–216).

12 TNA FO 371/4356 P.C. 124, General Staff, War Office, [Memorandum] The Jugo-Slav Problem, December 1918, 3, Appendix I. Evidence of Yugoslav Sentiments since the end of 1917, June 1918.

obljube Italiji v okviru tajnega Londonskega pakta (kljub temu je po vojni območje Reke postalo glavni problem jugoslovansko-italijanskega spora). V tem priročniku so izvedenci pudarili, da se je jugoslovansko gibanje na Hrvaškem pričelo razvijati po obdobju Napoleonovih Ilirskih provinc. Opisali so zapletena razmerja med hrvaškimi, srbskimi in madžarskimi politikami in med drugim omenili prizadevanja nekaterih v drugi polovici 19. stoletja, da bi Kraljevina Hrvaška, v okviru Habsburžanov, vključevala tudi Dalmacijo, Reko, Istro in Primorsko (»the Littoral«), podobno nato leta 1913, v okviru t.i. trializma.¹³

V priročniku, naslovljenem Avstrijsko Primorje, so britanski izvedenci sodili, da je narodna zavest verjetno najmočnejša pri Italijanih, med Slovani pa je zagotovo bolj očitna pri t.i. Srbo-Hrvatih kot pri Slovencih (Petrič et al., 2007, 143). Etnično mešana poseljenost Primorske in Istre je Britancem bila še kako dobro znana (podrobneje bomo to predstavili v nadaljevanju). Na tem mestu pa velja tudi omeniti, da so se v okviru britanskih vojaških obveščevalnih služb zavedali, da prihaja na Goriškem do redkih jezikovnih izmenjav med lokalnimi ljudmi;¹⁴ očitno ne samo med Slovenci in Italijani, temveč tudi Furlani.

Januarja 1919 so v eni izmed sekcij vojaških obveščevalnih služb sklepali, da se Srbija ne želi izpostaviti proti italijanskim težnjam. Svoje mnenje so utemeljevali na dejstvu, da območje ni poseljeno s Srbi.¹⁵ Niso bili sicer vsi prepričani, da Reka Srbe ne zanima. Na začetku leta 1919 je na primer britanski general Edward A. Plunkett odločno opozarjal, da je kljub vsemu naravno pristanišče Srbije, saj bi se lahko v prihodnje preko nje bolje razvijala.¹⁶ Približno čez mesec dni je svojo tezo ponovil in jo še podkrepil z navedbo konkretnih podatkov, da ima nova jugoslovanska država infrastrukturne ter logistične težave za normalni gospodarski razvoj in ji zato ne smejo preprečiti edini kolikor toliko moderen izhod na morje.¹⁷ Britanski izvedenci so bili tudi prepričani, da si Srbija na splošno želi v jugoslovansko državo vključiti Hrvaško in Slavonijo, čeprav je bolj zainteresirana za Bosno in Hercegovino.¹⁸

Skratka, britanskim izvedencem je bilo jasno, da imajo glede območja, ki ga je Italija zahtevala kot plačilo za njen vstop v prvo svetovno vojno (in je hkrati dodatno zahtevala Reko z okolico), tudi Hrvati in Slovenci oziroma južni Slovani svoje zahteve in tudi slednje koreninijo v njihovi zgodovini. Pri tem lahko dodamo, da jih niso obravnavali kot t.i. nezagodovinske narode.

SPLOŠNA ETNIČNA SLIKA

Goriško-Gradiščansko po presoji britanskih izvedencev (na primer v priročniku o Jugoslovanskem gibanju) v večini poseljujejo slovenski prebivalci, Italijani pa imajo večino le v Gorici, kjer se je že pred vojno naglo večalo število pripadnikov slovenske manjšine.

13 TNA FO 373/1/10, Croatia-Slavonia and Fiume, March 1919, 14–15, 24–25, 28, 32–33.

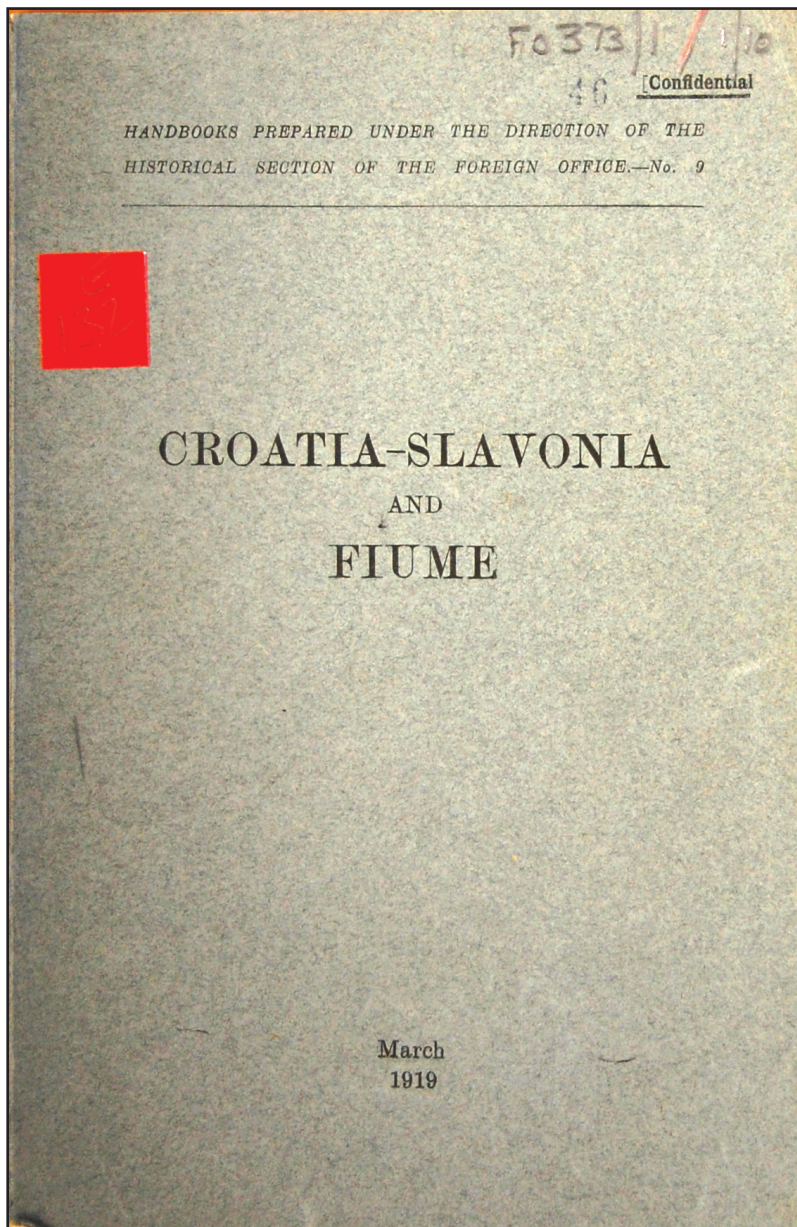
14 TNA FO 608/16/6, 1412, M.I.6.B. [Memorandum]: Jugoslav claims in K[ü]stenland, 24. 1. 1919 [2].

15 TNA FO 608/16/6, 1412, M.I.6.B. [Memorandum]: Jugoslav claims in K[ü]stenland, 24. 1. 1919 [2].

16 TNA FO 608/51/13, 3108, G.[eneral] A. Plunkett [to Director of Military Intelligence], Belgrade, 29. 1. 1919.

17 TNA FO 608/38/14, 4828, E. A. Plunkett, 22. 2. 1919.

18 TNA FO 373/1/10, Croatia-Slavonia and Fiume, March 1919, 33–34.

Sl. 2 : Naslovnica tajnega priročnika oziroma Handboka o Hrvaški, Slavoniji in Reki, marec 1919 (TNA FO 373/1/10).

Fig. 2: Front cover of the Handbook about Croatia, Slavonia and Fiume, March 1919 (TNA FO 373/1/10).

Glavni razlog za italijanske zahteve po območju Goriške so videli Britanci v tem, da slednja »/.../ postavlja pregrado med sedanjimi italijanskimi ozemlji in Trstom.« (Petrič et al., 2007, 91–92; prim. 130–131, 143, 146). Kar nekajkrat so britanski izvedenci in drugi opozarjali, da imajo na Goriškem Italijani večino le v Gorici, vsa okolica – vzhodno od reke Soče – pa je v bistvu slovenska.

V priročniku o Jugoslovanskem gibanju je Trst označen kot mesto, za katerega je značilno, da je njegovo prebivalstvo mešano. Večinoma je poseljeno z Italijani, ki jih je približno 119.000, a njih število se pospešeno zmanjšuje. Slovencev je približno 57.000 ter Srbo-Hrvatov 2.400 in t.i. slovansko prebivalstvo večinoma živi v predmestjih (Petrič et al., 2007, 92). Če se je – tako v priročniku o Avstrijskem Primorju – demografska slika Italijanov manjšala, se je po drugi strani na slovenski strani večala, zato je bilo pričakovati, da bodo sčasoma tu Slovenci številčno presegle italijanske someščane (Petrič et al., 2007, 130–131, prim. 143, 145–146). V drugih analizah beremo podobne številčne ocene. Po mnenju vojaške obveščevalne službe je mesto na primer kot neka italijanska enklava na jugoslovanskem ozemlju. Tu bi lahko število Slovencev bilo celo precej višje od tistega iz popisa 1910 oziroma 1911, saj je šolstvo številne Slovence poitalijančilo.¹⁹

Po analizi v priročniku o Jugoslovanskem gibanju naj bi živelo v Istri (brez Trsta, kot so zapisali izvedenci) 223.000 Jugoslovancev in 147.000 Italijanov, ki poseljujejo zahodni del in v glavnem mesta (Petrič et al. 2007, 93, prim. 140). V priročniku Avstrijsko Primorje so britanski izvedenci posebej obravnavali Istro in ponovili znana razmerja o etnični poseljenosti polotoka iz popisa leta 1910. Omenili pa so, da so tu Avstrijci favorizirali slovanski del, da pa je del slovanskega prebivalstva italijaniziran (Petrič et al., 2007, 126–127, prim. 140). Med Britanci so vsakič zapisali, da je v obmorskih mestih zahodne Istre italijanska prisotnost večinska.²⁰

V priročniku o Hrvaški, Slavoniji in Reki so ponovili znana etnična razmerja na Reki, kjer je bila večina italijanska, medtem ko so na Sušaku, v nesporedni bližini, Hrvati v veliki večini. Sušak naj bi zato prešel pod Hrvaško, Reka pa naj bi postala mednarodno ali prosto (svobodno) pristanišče.²¹ Etnična razmerja prebivalcev na Reki so Britanci skoraj vsakič obravnavali skupaj s prebivalci sosednjega Sušaka, tako na primer v priročniku o Jugoslovanskem gibanju (Petrič et al., 2007, 92–93, 109). V istem priročniku je navedeno, da je Italijanov v Dalmaciji bolj malo, razen v Zadru. V tem obmorskem mestu naj bi jih bilo 18.000 ali po nekaterih italijanskih – po mnenju britanskih izvedencev verjetno pretiranih – trditvah 30.000. Po drugi strani je t.i. Srbo-Hrvatov kar 654.000 (Petrič et al., 2007, 92–93, 109).

Ocene o etničnem razmerju na Primorskem in v Istri (ter Dalmaciji) so torej britanski strokovnjaki gradili na osnovi zadnjega popisa v Avstro-Ogrski iz leta 1910. Prepis v obliki tabele tudi dobimo na primer v eni izmed prilog k priročniku, ki nosi naslov Avstrijsko Primorje (Petrič et al., 2007, 196–198). Če analiziramo dokumentacijo diplomacije Velike Britanije, kjer so predstavljene »variente« ozemeljskim zahtevam, ki jih je postavljala Italija, opazimo, da so imeli diplomati Velike Britanije stalno pred sabo porazdelitev pre-

19 TNA FO 608/16/6, 1412, M.I.6.B. [Memorandum]: Jugoslav claims in K[ü]stenland, 24. 1. 1919 [4].

20 TNA FO 608/16/6, 1412, M.I.6.B. [Memorandum]: Jugoslav claims in K[ü]stenland, 24. 1. 1919 [5].

21 TNA FO 373/1/10, Croatia-Slavonia and Fiume, March 1919, 9, 35–36.

bivalstva na etnični osnovi. Tako je na primer eden izmed najbolj podkovanih izvedencev v Foreign Officeu, Harold G. Nicolson, februarja 1919 sestavil (na podlagi madžarske statistike iz leta 1912 – Magyar Statisztikai Köztemények) za svojega šefa, Arthurja Jamesa Balfourja, tabelo s statističnimi podatki o etnični sestavi Reke in Sušaka. Britanski zunanji minister jo je posredoval dalje italijanskemu kolegu, baronu Sidneyu Costantinu Sonninu, da bi tako podkrepil svoje poglede glede upravičene (ne)pripadnosti Reke.²² V Nicolsonovi tabeli je bilo navedeno, da je na Reki skupno 15.687 Jugoslovanov (12.926 Hrvatov, 425 Srbov in 2.336 Slovencev) in 24.212 Italijanov; na Sušaku pa 11.706 Jugoslovanov (10.654 Hrvatov, 261 Srbov in 791 Slovencev) in 658 Italijanov. Skupni seštevek je torej pokazal naslednje razmere: 27.393 Jugoslovanov in 24.870 Italijanov. Britanska diplomacija je na podlagi teh podatkov v nasprotju z italijansko skušala vedno upoštevati obe mesti skupaj in je zato trdila, da je tu večina jugoslovanska.

PERSPEKTIVE IN NEPERSPEKTIVE

Britanske izvedence je močno zaposlovalo nekaj konkretnih tem v luči take ali drugačne razmejitev med Italijo in Jugoslavijo. Upoštevati so želeli (ne)perspektive območja, in sicer deloma glede strateške varnosti, še najbolj pa glede zagotavljanja ekonomske rasti območja, seveda najbolj v povezavi s tržaškim in reškim pristaniščem.

Glede splošnih ozemeljskih zahtev Jugoslovanov – beremo v priročniku o Jugoslovanskem gibanju – bi bila priključitev dodatnih ozemelj h Kraljevini SHS bistvenega pomena za zagotavljanje njene varnosti, in pri tem so izvedenci ponovili referen: »/.../ čeprav bo reševanje tega vprašanja zapleteno zaradi narodnostno mešanega prebivalstva.« (Petrič et al., 2007, 91). Po pregledu številnih britanskih virov ugotavljamo, da je bila omenjena razlaga, ki je želela upoštevati zagotavljanje varnosti nove jugoslovanske države, prava redkost, saj so ravno obratno Britanci večkrat obravnavali vprašanje zagotavljanja varnosti za Italijo, in sicer naj bi slednja dobila določena območja v luči varovanja njenega severovzhodnega dela (Bajc, 2011, 121–122, 152–155). Pri tem so bila že januarja 1919 dana opozorila s strani britanskih vojaških obveščevalnih služb, da bi Italija zaradi obrambe Trsta potrebovala široko s Slovenci poseljeno zaledje, severno Julijske Alpe neposredno ob Tolminu, posebej za obrambo Trsta pa tudi Istro in ravno tako Pulj. Po drugi strani so opozorila želela upoštevati potencialno jugoslovansko sovraštvo do sosedu, saj bi med drugim lahko »vrata« (»gap«) pri Kobaridu postala ponovno aktualna kot leta 1917.²³ Jasno je, da so se britanski izvedenci zelo dobro zavedali potreb Italije po obrambi območja – saj je primorski del, ki gre južno od Goriške, in celotna Tržaška, skoraj nemogoče vojaško braniti na terenu, ker je tu teritorij preveč »odprt« –, a njenim tezam niso bili naklonjeni. Vendar so se tudi zavedali, da imajo dane obljube leta 1915 svojo težo.

22 TNA FO 608/15/8, 1653, Note by Mr. Nicolson: Fiume Statistics, 8. 2. 1919; Arthur James Balfour-British Delegation Paris to My dear Minister-Baron Sonnino, 17. 2. 1919.

23 TNA FO 608/16/6, 1412, M.I.6.B. [Memorandum]: Jugoslav claims in K[ü]stenland, 24. 1. 1919 [3–6] in Appendix: Concessions to Jugo-Slavs.

V glavnem so se britanski izvedenci ukvarjali z gospodarskimi perspektivami Trsta in Reke, manj pa drugih območij Julijske krajine. Glede Posočja lahko povzamemo opozorilo vojaške obveščevalne službe januarja 1919, da bi priključitev Goriške k Italiji verjetno povzročila gospodarsko obubožanje regije, zlasti ker sta tu bogata pridelava vina (še največ v okviru bivše Avstro-Ogrske) in njegovo izvažanje proti vzhodu, hkrati pa tudi Italija slovi po vinu, tako da bi prišlo do konkurence.²⁴

Dostop do Jadranskega morja je skoraj monopoliziral razmišljanja britanskih izvedencev, saj je bilo tedaj vprašanje, čigavo bo morje, na splošno zelo aktualno (npr. Pirjevec, 2008; Trinchese, Caccamo, 2008; Klabjan, 2011). Vzemimo v pretres naslednje primere. Glede slovenskih in hrvaških zahtev, ki so nasprotovale italijanskim – beremo v priročniku o Jugoslovanskem gibanju –, je vprašanje italijanske meje in primerne dostopa do morja med najpomembnejšimi. Izpostavljeno je bilo naslednje: »/./ Tu bi lahko težnje italijanskih imperialistov, če bi jim to dopustili, zavrle gospodarski razvoj nove države in slednjo odrezale od velikega dela narodnostno homogenega slovanskega prebivalstva. Te zahteve se v glavnem nanašajo na Goriško-Gradiščansko, Trst, Reko in dalmatinsko obalo.« (Petrič et al., 2007, 91). Poglejmo torej, kako so britanski izvedenci analizirali ključni problem, in sicer dostop do morja, torej odprtega okna v svet, ki bi lahko na najboljši način zagotovil razvojne perspektive območja.

V priročniku o Jugoslovanskem gibanju beremo, da je Trst naravno pristanišče bodisi za slovenske dežele kakor tudi za širše zaledje, in sicer za Avstrijo, pa tudi za Čehe, čeprav so strokovnjaki Velike Britanije predvidevali, da se bodo slednji verjetno v prihodnje bolj vezali na Reko. Za britanske izvedence bi Trst kot svobodno pristanišče predstavljal najboljšo rešitev in pri tem so tudi navajali stališče v podporo taki »odprti« rešitvi, ki jo je leta 1881 in 1915 izrekel eden izmed vodilnih italijanskih politikov, baron Sonnino (v obdobju 1914–1919 zunanji ministar). Čeprav je italijanska prisotnost v mestu večinska, pa takšnega razmerja niso beležili v trgovanju in prisotnosti njihovega kapitala. Po mnenju izvedencev je bilo namreč tu več kot 50 % avstrijske trgovske mornarice v rokah Jugoslovancev (pretežno Dalmatincev) in le 30 % Italijanov. Trst je tudi odvisen od slovanskega zaledja – so nadaljevali strokovnjaki – zaradi tega njegova morebitna priključitev Italiji vzbuja skrb celo pri italijanskih poslovnežih. Zaradi mešanega prebivalstva Reke (in Sušaka) pa bi bilo za Britance najbolj sprejemljivo, da bi tudi Reka postala svobodno pristanišče. Z gotovostjo – beremo v priročniku – bi Jugoslovani ne nasprotovali, da Trst in verjetno tudi Reka postaneta svobodni pristanišči. Glede Goriško-Gradiščanske, Istre in Dalmacije pa da se Jugoslovani sklicujejo na spoštovanje narodnostnega načela in na plebiscitno odločitev. Čehi s svojim kapitalom pa podpirajo slovenske banke v Trstu in zahtevajo vzpostavitev »koridorja« preko slovenskega ozemlja do Jadranskega morja (Petrič et al., 2007, 92–93, 109).

V podpoglavju priročnika Avstrijsko Primorje, z naslovom *Vprašanja, ki so v posebnem interesu drugih držav*, sta mesti Trst in Pulj označeni kot pomembni pristanišči, a ne samo za Italijane in Jugoslovane, temveč tudi za druge. Strokovnjaki so trdili, da je zlasti Pulj prvovrstna vojaška luka, tržaška pa gospodarska. Vprašanje Trsta in Reke bi

24 TNA FO 608/16/6, 1412, M.I.6.B. [Memorandum]: Jugoslav claims in K[ü]stenland, 24. 1. 1919 [3].

moralno obravnavati skupaj, so podčrtali britanski strokovnjaki in se pri tem sklicevali na priročnik, v katerem so obravnavali Reko, Hrvaško in Slavonijo. Vsekakor so zapisali, da so v tržaškem mestu italijanski trgovci zadržani do Italije, ker bi raje videli, da postane svobodno pristanišče. Tezo so si razlagali na naslednji način: »/.../ italijanski poslovneži, ki so z Nemčijo redno trgovali že dolgo pred izbruhom vojne, na tržaško vprašanje gledajo s precejšnjo mero zadržanosti. Njihovi najresnejši pomisleki izhajajo iz ugotovitev, da iz Avstrije izvirata oziroma sta zanjo namenjeni kar dve tretjini trgovinskega prometa mesta. Avstrija bi utegnila izgubo Trsta maščevati s tem, da bi svoje trgovinske dejavnosti preusmerila na Reko, Tržaçani pa Italiji ne bi nikoli odpustili gospodarskega zatona svojega mesta. Zato so trgovci bolj naklonjeni zahtevi, da Trst pridobi status svobodnega pristanišča.« (Petrič et al., 2007, 144). Obenem so izvedenci navajali naslednjo prednost tržaškega pristanišča, ki je seveda pogojevala italijanske zahteve: »Sicer pa je povsem očitno, zakaj se za Trst potegujejo vse velesile, ki si želijo zagotoviti prvenstvo nad Jadranom. Plovna pot po Jadranskem morju poteka vzdolž vzhodne obale, saj je kos zahodne obale med Gradežem in Brindisijem peščen, izjemno razgiban in nezaščiten pred vetrovi.« (Petrič et al., 2007, 144). So pa Britanci tudi ugotavljali, da je za Slovence Trst edini možni izhod na morje (Petrič et al., 2007, 145).

V priročniku o Hrvaški, Slavoniji in Reki je nedvoumno prikazano, da je pristanišče Reka življenjskega pomena za Madžarsko. Britanski izvedenci so bili tudi dobro seznanjeni s posebno zgodovino mesta – z njenim statusom t.i. *corpus separatum* – in preteklimi problemi med Hrvati in Madžari, ki bi lahko pogojevali prihodnost. So pa tudi poudarili, da je bila Madžarska ključnega pomena za razvoj pristanišča, zlasti po letu 1875, ko je bila dograjena železniška povezava z Zagrebom, in sicer preko Ogulina in Karlovca in od tam do Budimpešte. Gografske danosti sicer povzročajo železniški povezavi z Reko precej težav, zato je bilo po mnenju izvedencev pričakovati, da bi ob eventualni priključitvi Trsta k Italiji reško pristanišče s težavo absorbiralo celoten promet avstro-ogrskih dežel. Ugodnejši pogoji bi bili glede trgovanja z jugo-vzhodnim predelom, saj je izmenjava z območjem Bosne in Hercegovine precejšnja. Izvedenci so tudi opozarjali na naslednji problem, ki bi se lahko pojavil v prihodnosti: če bi ob razvoju bosansko-hercegovskih železnic in dalmatinskih pristanišč ter zlasti povezave med Bosno in Hercegovino s Splitom in če bi v novo jugoslovansko državo Reka ne bila priključena, bi slednja tvegala bojkot dotedanjega širšega zaledja. Njeno pristanišče je zlasti v zadnjem obdobju 19. stoletja do začetka vojne doživelo izjemen razvoj (ki je bil celo večji od konkurenčnega Trsta, čeprav je Avstrija favorizirala Trst, in to ravno na škodo Reke), kar so v priročniku tudi posebej in zelo natančno izpostavili s statističnimi podatki o zelo uspešnih preteklih izmenjavah ipd., med drugim v določeni meri tudi z Veliko Britanijo. Britanski izvedenci so nazadnje pričakovali, da lahko Reka v prihodnje s svojimi uspehi tudi nadaljuje.²⁵

Pri tem moramo upoštevati dejstvo, da so prve mesece po vojni Britanci večkrat opozarjali na nevarnost boljševizma na Madžarskem (in v nekaterih drugih evropskih deželah/državah). Če je jugoslovanska stran t.i. rdečo nevarnost pri Madžarih kakor tudi pri Avstrijcih rada poudarjala in jo skušala izrabit, da bi si pridobila podporo zaveznikov

25 TNA FO 373/1/10, Croatia-Slavonia and Fiume, March 1919, 33–35, 65–77.

(Bajc, 2011, 129, 137–138, 142–143), je očitno, da si je Velika Britanija morala prizadevati, da bi Madžarska ohranila možnosti trgovanja na jugu, zlasti torej s svobodno lukou na Reki, saj bi v drugačnem primeru boljševiki imeli še več možnosti za svoje revolucionarne namene. To lahko sklepamo, saj so Britanci podobno računali (Bajc, 2011, 114), da se mora Avstrija ekonomsko osamosvojiti, da ne bi zapadla v nemški objem in pomembno vlogo bi pri tem lahko odigralo tržaško pristanišče.

O trgovanju v tržaškem pristanišču so v okviru britanske vojaške obveščevalne službe sodili, da je bilo bolj kot z italijanskim ali jugoslovanskim svetom povezano z nemškim. Tu je na splošno finančno-bančni vidik še najbolj v korist Nemcem in Čehom. Če bi Trst postal svobodno mesto, bi imel največ možnosti za razvoj.²⁶

Pojavili so se tudi nekateri alternativni predlogi, kot je bil tisti maja 1919, da bi Jugoslovani v zameno za »izgubo« Reke dobili Senj ali pa naj bi zgradili pristanišče v kraju Bakar. Zamisli niso doživele odobravanja v Foreign Officeu, kjer so opozorjali na nevarnost, da bi Hrvati, v primeru da postane Reka italijanska, vse trgovanje odvrnili od nje, in bi zato v dveh letih propadla (Bajc, 2011, 118–119).

Moramo sicer poudariti, da niso bili vsi Britanci prepričani, da bi Trst pod Italijo res gospodarsko oškodoval Jugoslavijo. Takega mnenja je bil na primer na začetku leta 1919 veleposlanik v Beogradu Charles Louis des Graz, ki pa je bil hkrati trdno prepričan, naj bi Italiji ne prisodili Reke.²⁷ Nekateri v okviru britanskega Ministrstva za zunanje zadeve pa so bili prepričani, da Italija nima nobenega ekonomskega razloga, da bi si prisvojila Dalmacijo in Reko.²⁸ Spomladi 1919 je polkovnik Ostrorog sintetiziral svoje lokalne pogovore z različnimi narodnostnimi skupinami. Italijani menijo, da če jim ne dajo Trsta in Reke, se bodo uprli hrvaški zasedbi Reke; če pa bodo Hrvatje dobili Reko, bo to pomenilo smrtni udarec za Trst. Tržačani in Avstrijci si zelo prizadevajo, da bi obe mesti internacionalizirali. (Jugo)Slovani si želejo, da bi postala Reka njihova odsokočna deska, obe pristanišči pa bi bili svobodni luki. Čehi so mnenja, da če bo prišlo do katerikoli težav s Trstom, se bodo trgovske poti Reke preusmerile proti Nemčiji. Tako je Ostrorog prišel do osebnega zaključka, da bi bila najboljša rešitev, če bi obe mesti postali italijanski, vendar bi celotno zaledje ne glede na nacionalno pripadnost lahko svobodno trgovalo z njima, pristanišči pa bi upravljala neka skupna medzavezniška firma.²⁹ Pri tem je zanimivo, da so mnenja Tržačanov zbirali tudi agenti britanske tajne vojaške obveščevalne službe (Secret Intelligence Service ali Military Intelligence 6). Konec poletja 1920 so ugotavljali, da je v mestu med prebivalci še vedno občutiti t.i. patriotski čut, vendar marsikdo nasprotuje priključitvi k Italiji, saj so se širile napovedi o neperspektivnosti v novi državi; agenti so kot glavni vzrok za pesimizem meščanov pripisovali vplivu propagande italijanskih socialistov.³⁰

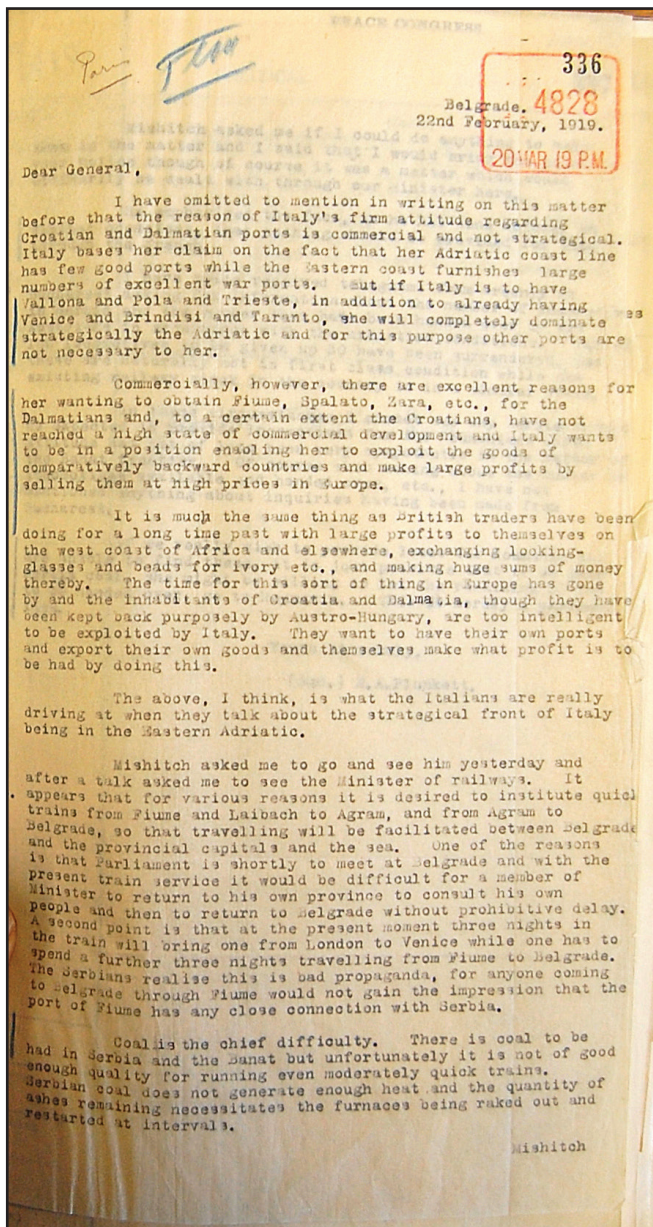
26 TNA FO 608/16/6, 1412, M.I.6.B. [Memorandum]: Jugoslav claims in K[ü]stenland, 24. 1. 1919 [4, 6] in Appendix: Concessions to Jugo-Slavs.

27 TNA FO 608/15/8, 1986, C.[harles] des Graz-Belgrade to Lord Harding, 24. 1. 1919.

28 TNA FO 608/28/2, 5621, Reginald Wildig Allen Leeper-Foreign Office, komentar, 31. 3. 1919.

29 TNA FO 608/28/2, 8039, Ports of Trieste and Fiume: Copy of a letter from Col. Ostrorog at Trieste to Mr. C.K. Butler, Chief of British Mission, Trieste, April, 1919.

30 TNA FO 371/4896 C 5943/2402/22, S.I.S. [Secret Intelligence Service], Political Report: Italy, Anti-Italian

Sl. 3: Prva stran pisma britanskega generala E. A. Plunketta, 22. februarja 1919 (TNA FO 608/38/14).

Fig. 3: First page of the letter written by British general E. A. Plunkett, February 22, 1919 (TNA FO 608/38/14).

Skratka Britanci so bili večinoma prepričani, da čaka Trst in Reko v okviru Italije manj perspektiv, kot če bi bili prosti ali svobodni mesti oziroma pristanišči. Obe mesti bi bili pomembni ne le samo za lokalno prebivalstvo, temveč še bolj za širše območje, poleg drugih tudi za Čeheslovaško. Takega mnenja so bili tudi njihovi izvedenci za ekonomska vprašanja, ki so delovali v Trstu.³¹

SKLEP

Kljub mnenjem izvedencev Slovenci in Hrvati niso imeli v očeh britanskih pogajalcev nobene možnosti, da bi se Primorska in Istra ne priključili k Italiji. Taka politika se je izoblikovala kaj kmalu, še preden je Jadransko vprašanje postalo kamen spotike v Parizu. Če so na primer januarja 1919 britanski vojaški krogi menili, da če bi plebiscit v Trstu pokazal željo po neodvisnosti, bi bilo bolj smiselno dati Gorico in Istro Jugoslaviji, je bilo vendar realno pričakovati, da bo v prihodnosti Italija brez dvoma Trst dobila in torej posledično, ker je Trst gospodarski center Primorja, dovolj veliko ozemlje/zaledje iz gospodarskih in vojaških razlogov.³² Na splošno se je med britansko diplomacijo že ob koncu vojne izoblikovalo mnenje, da so na obljube iz pakta 1915 zavezani, sicer bi Italijo skušali prepričati, da svoje zahteve omili (Bajc, 2011, 113–114), ravno obratno pa so italijanski krogi takoj pričeli zahtevati tudi območje Reke (npr. Caccamo, 2010; Mljač, 2011).

Potem ko je aprila 1919 situacija v Parizu zaradi nerešenega t.i. Jadranskega vprašanja prišla do najbolj kritične točke, so britanski izvedenci pripravili novo študijo oziroma tajno poročilo za svoje pogajalce, ki bi jo uporabili kot neke vrste promemorijo o pogajanjih, če bi Italija vztrajala na svoji brezkompromisni drži. Predlogi so imeli namen preprečiti vojno med Italijo in Jugoslavijo, zato je bilo treba dobiti kompromis, ki bi zadovoljil italijansko javno mnenje, obenem pa ne bi prejudiciral nacionalnih in gospodarskih interesov Jugoslavije. Poročilo je bilo ponovno odraz iskanja nekega ravnotežja med etnografskimi in gospodarskimi dejstvi – ki smo jih v pričujoči razpravi podrobneje predstavili – ter med italijanskimi zahtevami po zavarovanju svoje države na severovzhodu (Bajc, 2011, 148–150). Lahko bi rekli, da je bil to tedaj zadnji konkretnejši predlog izvedencev, kako priti do kompromisa med Italijo in Jugoslavijo. V resnici se je t.i. Jadranski vozle še bolj zapletel in šele čez poldrugo leto je zavezniškim diplomacijam končno uspelo prepričati Jugoslavijo in Italijo, da sta se začeli v Rapallu ponovno pogajati in tu sta 11. novembra 1920 tudi podpisali sporazum.

Na vlogo Velike Britanije kot posrednika – se pravi t.i. tretje stranke – med Italijo in novo jugoslovansko državo moramo seveda gledati iz zornega kota britanskih interesov, ki so bili neposredno ali posredno vezani na številna odprta vprašanja globalnih razsežnosti, ki so se nato pojavila v vsej kompleksnosti na Pariški mirovni konferenci leta 1919. Pri vsem tem moramo seveda upoštevati britanske širše načrte o politični in gospodarski rekonstrukciji po prvi svetovni vojni, ki so bili vezani na željo po zagotovitvi in nato

Feeling at Trieste (CX 5750. V.), Rome, 22. 8. 1920.

31 TNA FO 608/28/1, 3417, C. K. Butler-Trieste to Lord Harding-Paris, 28. 2. 1919.

32 TNA FO 608/16/6, 1412, M.I.6.B. [Memorandum]: Jugoslav claims in K[ü]stenland, 24. 1. 1919 [5].

ohranitvi miru ter stabilnosti na tleh stare celine (Bajc, 2011, 111). Nič čudnega torej, če so se čutili poklicane biti posredniki med sprtimi.

Z alternativnimi rešitvami torej Velika Britanija ni uspela ali prodrla. Koliko so na to vplivale tedanje nedoslednosti v okviru britanske diplomacije, ki so jih zgodovinarji že večkrat izpostavili (npr. Adamthwaite, 2003), pa je že druga zgodba. Ostaja vsekakor dejstvo oziroma – če smo preciznejši – ostaja zapisano v številnih dokumentih, da je diplomacija tedaj enega najmočnejših in najbolj izkušenih imperijev res želela biti – seveda upoštevajoč svoje interese – čim bolj objektivna. Ostaja torej zapisano, kako je bila v svoji posredniški vlogi – ob natančni presoji, katera rešitev bi bila za ohranitev miru in stabilnosti med Italijo in novo jugoslovansko državo najboljša in za gospodarski razvoj tudi najbolj perspektivna – nadvse zanimiva, lahko bi rekli za tedanji čas inovativna, na momente tudi dalekovidna. Veliko znanje te tretje stranke med sprtimi Italijani in Jugoslovani, ki se kažejo v mirovnih priročnikih in drugih ekspertizah, pa bi ne nazadnje lahko tudi bilo za zgled modernim diplomacijam.

Priročniki in podobna besedila sicer niso bila novost za diplomacije, vsaj kar se tiče t.i. velikih, ne moremo pa se izogniti ugotovitvi, da so britanski izvedenci kot rečeno »pokrili«¹ tedanja odprta vprašanja takorekoč svetovnih razsežnosti, ki so se, kot dobro vemo, na konferenci v francoski prestolnici nemalokrat komplicirano vlekla mesece in mesece. Svojo pomembno vlogo so pri tem – seveda v ozadju – odigrali nekateri britanski strokovnjaki, v prvi vrsti zgodovinarji, ki so torej bili še kako vpeti v interese svojega imperija in bi jih torej sodobno zgodovinopisje lahko označilo, da so bili preveč subjektivni. Morali pa bi jim kljub temu priznati, da so svoj suport pogajalcem nudili na visokem nivoju, saj so skušali biti nevtralni in objektivni ter izogibali so se radikalnim sodbam.

ATTEMPTS OF THE BRITISH DIPLOMATIC CORE TO ACT AS MEDIATORS IN DEFINING THE YUGOSLAV-ITALIAN BORDER AFTER WORLD WAR I

Gorazd BAJC

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: gorazd.bajc@zrs.upr.si

SUMMARY

Drawing on an analysis of unpublished primary sources held by the British National Archives in Kew-London (The National Archives), this paper shows the attempts of the British diplomats to act as mediators in the process of defining the Yugoslav-Italian border after World War I. At that time the British had extensive experience in international relations and they were still one of the most important world powers. They had also prepared themselves carefully for the peace conference in Paris in 1919 – British participants at that conference were equipped with a series of secret handbooks on most countries and provinces and on a number of issues presenting a potential threat to post-war

peace. In addition to these handbooks outlining the basic historical and socio-political information on individual nations or national groups and their territory and population, economic, climatic, demographic, social and other features, linguistic and ethnographic characteristics, statistics, etc., The National Archives also contain a number of other reports from the first post-war period, spanning from late 1918 and the early months of the following year. These reveal how the diplomats of what was then one of the strongest and most powerful empires wanted to be as objective as possible (of course also taking into account its interests) in finding the most efficient solution for maintaining peace and stability between Italy and the new Yugoslav state that would also be the most promising one in terms of economic development. Even though the British diplomats did not manage to directly resolve the dispute between Italy and the new Yugoslav state, as it had escalated into a complex confrontation and was only resolved (at least temporarily) with the bilateral agreement of Rapallo in November 1920, it is undoubtedly interesting to take a look at the “alternative” solutions they proposed.

Key words: Great Britain, Italy, Yugoslavia, Venezia Giulia, diplomacy, Handbooks, 1918-1920

VIRI IN LITERATURA

Petrič, E. et al. (ur.) (2007): Slovenci v očeh imperija. Priručniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919 / The Slovenes in the Eyes of the Empire. Handbooks of the British diplomats attending the Paris Peace Conference 1919 (Zbika Studia Diplomatica Slovenica. Fontes 1). Mengeš, Ustanova Center za evropsko prihodnost.

TNA CAB 23 – The National Archives, Kew-London, nekdanji Public Record Office (TNA), War Cabinet and Cabinet (CAB): Minutes (CAB 23).

TNA CAB 24 – TNA, War Cabinet and Cabinet: Memoranda (CAB 24).

TNA FO 371 – TNA, Foreign Office (FO), General Correspondence from 1906-1966 (FO 371).

TNA FO 373 – TNA FO, Peace Conference of 1919 to 1920, Handbooks prepared under the direction of the Historical Section of the Foreign Office (FO 373).

TNA FO 608 – TNA, Peace Conference: British Delegation, Correspondence and Papers (FO 608).

Adamthwaite, A. (2003): La Gran Bretagna e i trattati di Versailles: un’opportunità persa? V: Scottà, A. (ur.): La Conferenza di Pace di Parigi fra ieri e domani (1919–1920). Atti del convegno internazionale di studi (Portogruaro-Bibione, 31 maggio – 4 giugno 2000). Soveria Mannelli (CZ), Rubbettino, 199–209.

Alatri, P. (1959): Nitti, D’Annunzio e la questione adriatica. Milano, Feltrinelli.

Bajc, G. (2011): Diplomacija Velike Britanije in Slovenci v času nastajanja jugoslovanske države. V: Rahten, A., Šumrada, J. (ur.): Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov,

- Hrvatov in Slovencev / Les cinq grands et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. (Zbika Studia Diplomatica Slovenica. Fontes 2). Mengeš, Ustanova Center za evropsko prihodnost, 99–156.
- Bucarelli, M. (2006):** Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939). Bari, Graphis.
- Caccamo, G. (2010):** Fiume nella politica estera italiana. V: Pupo, R., Todero, F. (ur.): Fiume, D'Annunzio e la crisi dello Stato Liberale in Italia. Trieste, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli Venezia Giulia, 13–24.
- Doer, P. W. (1998):** British Foreign Policy 1919–1939. Manchester – New York, Manchester University Press.
- Goldstein, E. (2005):** Gli accordi di pace dopo la Grande guerra (1919–25). Bologna, Il Mulino.
- Klabjan, B. (2011):** 'Jadran je naš': nacionalno prisvajanje Jadranskega morja pred prvo svetovno vojno in po njej. *Annales, Series historia et sociologia*, letnik 21, št. 1, 43–54.
- Lederer, I. J. (1966):** La Jugoslavia dalla Conferenza di pace al Trattato di Rapallo 1919–1920. Milano, Saggiatore.
- Lipušček, U. (2003):** Ave Wilson, ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920. Ljubljana, Sophia.
- MacMillan, M. (2002):** Paris 1919, Six months that changed the World. New York, Random House.
- Mljač, T. (2011):** Italija in rojstvo Jugoslavije. V: Rahten, A., Šumrada, J. (ur.): Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev / Les cinq grands et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. (Zbika Studia Diplomatica Slovenica. Fontes 2). Mengeš, Ustanova Center za evropsko prihodnost, 71–98.
- Pirjevec, J. (2008):** "Trst je naš!": boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Rahten, A., Šumrada, J. (ur.) (2011):** Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev / Les cinq grands et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. (Zbika Studia Diplomatica Slovenica. Fontes 2). Mengeš, Ustanova Center za evropsko prihodnost.
- Salmon, P. (2007):** Zgodovinski odsek Ministrstva za zunanje zadeve in nastanek mirovnih priročnikov. V: Petrič, E. et al. (ur.): Slovenci v očeh imperija. Priročniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919 / The Slovenes in the Eyes of the Empire. Handbooks of the British diplomats attending the Paris Peace Conference 1919 (Zbika Studia Diplomatica Slovenica. Fontes 1). Mengeš, Ustanova Center za evropsko prihodnost, 13–24.
- Trinchese, S., Caccamo, F. (ur.) (2008):** Adriatico contemporaneo. Rotte e percezioni del mare comune tra Ottocento e Novecento. Milano, FrancoAngeli.